

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ¹ Bruce, F. F.: *New Testament History*. Garden City, New York, 1972.
- ² Bultmann, R.: *The History of the Synoptic Tradition*, Nem York, 1968.
- ³ Dibelius, M.: *From Tradition to Gospel*. New York, 1935.
- ⁴ Fein, P., Behm, J., and Kümmel, W. G.: *Introduction to the New Testament*, New York—Nashville, 1966.
- ⁵ Fuller, R. H.: *A Critical Introduction to the New Testament*. London, 1966.
- ⁶ Peake's *Commentary on the Bible*. Revised Edition. London—New York, 1962.
- ⁷ Perrin, N.: *Rediscovering the Teaching of Jesus*. London—New York, 1967.
- ⁸ Perrin, N.: *The New Testament — An Introduction*. New York—Chicago, 1974.

BENKŐ ELEK

SZENTÁBRAHÁM RÉGI TEMPLOMA

Székelykeresztúr térségében a Nagykükküllő jelentős mellékvize a Gagy patak, melynek mentén a középkorban négy település alakult ki, Csekefalva, Szentábrahám, Andrásfalva és Gagy. Szentábrahám a Gagy vize alsó harmadánál fekszik, kihasználva az itt medenceszerűen kiszélesedő völgy földrajzi adottságait. A viszonylag kedvező fekvésű faluban épült fel a Gagymente egyetlen, közösen használt középkori temploma.

A reformáció után unitáriussá vált, évszázados épület nem maradt ránk. 1802-ben lebontották és anyagából a falu belterületén, új helyre épült a ma is álló unitárius templom.¹

A középkori templom helyét a Gagymente régészeti terepbejárása során találtuk meg, Szentábrahám északi szélén. A ma is *Templomföld*-nek nevezett, megszántott dombterazon köépületre utaló nagy, köves-habarcos foltot láttuk, melyben középkori téglá- és tetőcserepdarabokat, továbbá egy falfestménytöredéket gyűjtöttünk. A terasz peremén megbolygatott embercsontokat figyeltünk meg.

Terepbejárásunk tisztázta a középkori falu helyét is. A régi Szentábrahám helyét jelző edénycserepek a templomhely alatt, a Gagy patak jobb oldalát szegélyező lapályon kerültek elő. Közülük a legkorábbiak a 12. századra, a legkésőbbiek a 15 századra keltezhetők, ami azt jelenti, hogy a falu súlypontja a 15. század után — nyilván fokozatosan — mintegy 800—1000 méterrel délebbre tolódott.

Szentábrahámnak és templomának első, egyben egyetlen középkori említését az 1332—1337-es pápai tizedjegyzékben találjuk. Vyda nevű papja 1333-ban a két félévi részlet fejében hat szlavón báni dénárt, egy

évvel később további három dénárt fizetett: „Vyda sacerdos de Sancto Abraam solvit III banales antiquos.“

Következő írott adataink már 18. századiak. Az egyházi számadások szerint 1775-ben „A Czintermen dolgozott Kőműveseknek . . . , sendellyért a' Templomra . . . , A Cserép tsinalónak Czinterem fedélre . . . , Czinterem építésére . . .“ fizettek. 1776-ban mészárt és a kőművesnek, továbbá zsindeységért a zsindelezőnek adtak pénzt, 1781-ben pedig ismét zsindeleyért fizettek.²

Az 1800-as püspöki vizitáció alkalmával a templomról részletes leírás készült:

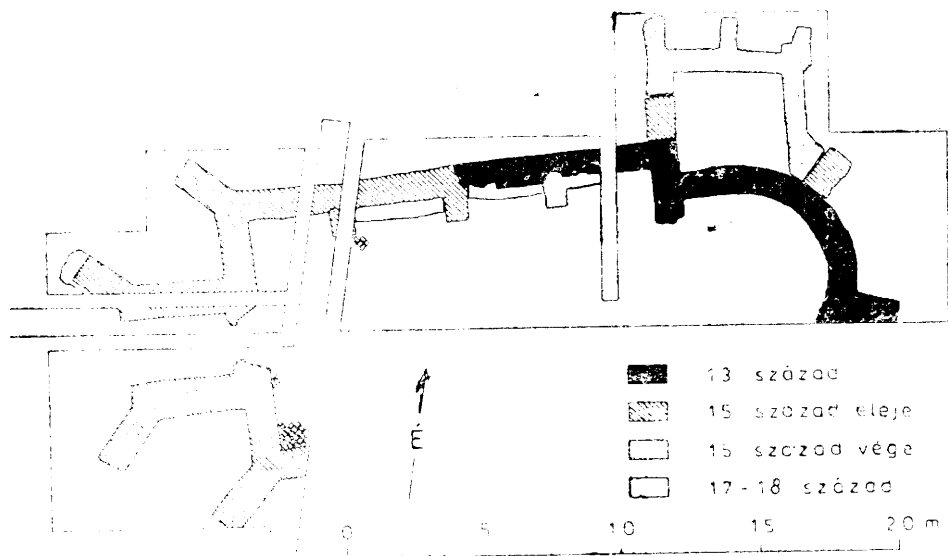
„Mely funduson vagon minden fedél nélkül lévő és némely részeiben megromladozott kő-kerítés, lévén ebben a' bemenetel dél felől tserép fedél alatt készült 's már meghasadozott kő Tornáczon keresztül, vas sarku és záru bérlett fenyőfa deszka Ajtón; a' Kerítésben pedig az Ekklesiának avatag sendely fedél alatt kívül belől kő lábakkal meg-erősítette épült, de mégis sok helyeken meg-hasadozott 's leomlásra hanyatló kő Temploma, ennek nap nyugoti végiben hasonló fedelű 's kívülről Kő lábakkal megerősített Kő Tornyával együtt melynek déli oldalán kívülről egy ovális mezőben ezen írás vagon: *Renovata est haec Turris Anno 1777.* (. . .) Az irtt Templomban pedig annak Nap nyugoti végén a' Torony alatt keresztül Zádokfa deszkákból bérlésesen fejes vas szegekkel meg-verve két nagy vas sarkakkal készölt erőss Ajtó, melynek belőlről zárója a' kőfalban keresztül tétettetni szokott Gerendátska; Dél felől való oldalán pedig sendely fedél alatt tserefa lábakon alólról bédészka'va 's Deszka pádimentummal és fa sarku terpe ajtótskával épült Tornáczon által a' Templom oldalán lévő fenyőfa Deszkákból bérléssel jó vas sarkokkal 's zárral és behúzó karikával készült festetlen Ajtó enged b-menetel; világosittatvan a' Templom négy nagyobb és két kisebb Ablak helyekkel, melyek közöl a' két kisebbben és egyik nagyobbikban semmi Ablak nintsen; a' más háromban pedig ónozással készült üveg Ablakok vagnak, és ezeken kívülől farosstellyok óltalomúl szolgálók A' Templomnak Piattza és a' székek között lévő Ösvényeiis (!) fenyőfa Deszkával lévén padimentumoztatva (!), és a' Torony felől való nagyobb s tágasabb része duplás párkányozással quadrát táblákra Kotzáson osztott külömbkülönbféle festéckkel ékesített virágokkal és a' táblák szegeleteiken duplás gombozással fenyőfa Deszkákból készült Menyezettel Diszeskedik, mely táblák közöl a középső sorban középsben lévő Hármakk egyikén ezen írás: *Renovatum a Civibus hujus Ecclesiae bene meritis (!) 1681;* az a' mellett lévön pedig egy kardot tartó fél kéz tziher körül ezek: *Paulus Jakabházi Sedis Siculicis Udvarhely Vice Judex Regius;* és az harmadikon ezek: *Regnante illustrissimo ac Celsissimo P. Michaele Apafio Dei Gratia Transylvaniae Principe, Hungariae Domino et Siculorum Comite* olvastatnak. A' Templom kisebb és keskenyebb része pedig, mely napkelet felől való végiben esik, kő börtözattal vagon, választatván meg ezen rész a' nagyobbtól köböl rakott egész árkussal, melynek északi allya mellett vagon fenyő deszkával béborított tserefa allyon ugyan fenyő deszkából felette vagon (!) függő Kárpitjával együtt festékesen készült prédikáló szék, lévén ennek három lépés grádits külső oldalais (!) ugyan fenyő festetlen Deszkából készülve. Mely Prédikáló szék felső kerületén kívülől ezek olvastatnak: *Hoc opus fieri fecit Generosa Do(mi)na Anna Török Consorts Genero(si)*

Do(mi)ni Pauli Jakabházi, a' felette lévő Korona ugyan külső kerületin pedig ezek irattak: Erectum est per Generosam Domīnam Annam Török Conjugem Genero(s)i Domi(ni) Pauli Jakabházi ad gloriam unius solius Dei ac Filii ejus Iesu Christi. Mely Prédikáló szék előtt áll egészen fenyő Deszkából fejéren vagyis festék nélkül készült kerek Asztalotska, 's ehez közel különböző festékekkel virágzott fenyő Deszkából négy szegeletű pulpitus, lévén ennek négy szegü (...) tetején hosszú száron álló fából ki metezett tsillagzat és a' könyveket tartó párkányozatja előtt körös környül ezen irás: *In laudem unius veri Dei et Filii ejus Jesu Christi Curavit fieri hov OPVS RECT(or) HVIVS Ec(c)LE(S)IAE G. T.* Ezekon pedig előtt más rendben: *Anno Dom(ini) 1682 DIE 29 IVNY.* A' Templombéli székek mind a' két Nemnek szolgálók festetlen fenyő Deszkából tserefa talpakra épültek, melyeknek egyikén, mely a' Pulpitus mellett vagyon elülről ezek olvastatnak: *Ezen székeket tsinálták Enlaki Asztalos Tóth Gergely és Biró József az Lörintzi Sámuel Uram Curatorságában és a' Nagy Ferentz Sz. Egyház fíuságában az Anno 1778dik.* Mellyeken kívül vagynak még négy Kárpitoson készült székek, az egyik, mely a' Papi szék, festetlen fenyő Deszkából; a' más három az oldalfélt való ajtón belől egy más rendiben zádokfa Deszkából festékes virágzással a' Nemesi Rend számára készítettett, lévén ezek közül azon, mely az Ajtóhoz közelebről vagyon a' Kárpitján ugyan ezen irás: *Szent Ur Isten ez álló helyre építetem ezt a' széket Te Sz. Igédnek halgatására tanulására. Adj Ur Isten Sz. Lelket, erőt, Sz. porontsolatidnak tartására maradványról maradvánra le. Francisci Pálphi.* Az kárpit alatt pedig: *Asztalos Mihály Musnai tsinálta ezt a' Széket.* És megint alább: *1637 Die 18. Mensis Julii.* Ugyan ezen Széknek az ajtó felől való oldalán ezek olvastatnak: *Exist(ente) Rectore Gre. L. Sz. Ab.* A' Közepső szék kárpitján pedig: *1631.* és a' harmadikon az ülés felett ezek: *1614. Transit honor, transit fortuna, pecunia transit, Mente Deo similis corpore transit homo.* Végezetre a' Templom Nap Nyugoti végiben tserefa lábakra párkányozással tablákra osztatott s' különböző festékekkel virágzott fenyő Deszkából készült kar vagyon, melynek tserefa Gráditsais kívülről hasonlolog Deszkáztatott, lévén az abban való ülésre szolgáló egy pár tserefából és a' más Szék fenyő Deszkából készítve, mely Kárból a' Toronyba szolgáló bejárás egy ablak forma lyukon vagyon . . ."³

A leírásból torony-hajó-szentély tagolású, keletelt, felmenő falaiban is középkori templom képe bontakozik ki, melyet kőből rakott cinteremfal övezett. Kiderült az is, hogy az épület belső berendezésének jelentős hányada 17. századi volt, értesülünk továbbá egy 1775—1781 közötti nagyjavításról is. Ez utóbbival azonban — mint láttuk — már nem sikerült megmenteni az összeomlással fenyegető templomot.

Kazettás mennyezetét teljesen átfestve a mai templom mennyezetébe építették be, és felhasználták a padok talpgerendáit, illetve a régi karzat faoszlopait is. A templom régi klenódiukai nem maradtak ránk, s a mai épületen sem sikerült felfedezni másodlagosan beépített, faragott köveket. 14. századi harangját az első világháborúban elrekvirálták és a budapesti Weiss Manfréd lőszergyárba vitték, de onnan a Műemlékek Országos Bizottsága közbelépésére több erdélyi társával együtt a Magyar Nemzeti Múzeum haranggyűjteményébe került. Majuszkulás felirata: + OREX + GLORIE + VENI + CUM + PACE (Dicsőség királya, jöjj el békével).

Ilyen előzmények után kezdtük meg a Templomföldön a több évre tervezett régészeti kutatást. 1985-ös ásatásunk során mintegy kétharmad részben feltártuk a lebontott templom alapfalait, meghatározhattuk az épület valamennyi fontos méretét és — egyelőre csak vázlatosan — építési periódusait is. Idei ásatásunkkal az épület belsejében az 1802-es bontás korabeli járósíntén álltunk meg. Ehhez képest a templom északi oldalán mintegy 40 cm magasságban megmaradtak a helyenként még vakolattal borított felmenő falak is, a déli falakat viszont a padlószintig viszszabontották.

1. A románkori templom hajóból és patkóíves szentélyből állt. Szokatlan arányú hajójának belső hossza — a későbbi, bővített épület északi falán látható falelválás szerint — mindössze 6 m, szélessége 8,40 m, a szentély belső hossza 5,20 m volt. 96—105 cm vastag falait a környéken gyűjthető gömbkövekből rakták, úgy, hogy a többé-kevésbé szabályos falsíkokat elhasogatott gömbkövekből alakították ki. A szentély kelet-délkeleti oldalán a románkori fallal kötésben levő, de annál lényegesen sekélyebbre alapozott támpillért találtunk.

A románkori templom építési kora egyelőre csak hozzávetőlegesen határozható meg. A patkóalakú szentéllyel épült középkori templomok keletkezését a művészettörténetírás a románkor kései szakaszára, zömmel a 13. századra teszi, de felmerült egyes épületek 1300 körüli, vagy — ahol a szentélyt kívül pillérek támasztják — 14. század eleji datálása.⁴ A szentábrahámi templom közeli analógiáit Homoródkarácsonyfalván (Hargita m.) és Sárdon (Kolozs m.) találjuk, az előbbi korát a 13. század második felére,⁵ az utóbbiét a 13. század közepére határozták meg. Templomunk esetében az épület körül szórványosan előforduló 13. századi cserepek tűnnek korhatározónak.

2. A gótika idején a templomot nyugat felé bővítették: elbontották a románkori épület nyugati zárófalát és a hajó belső hosszát 14,40 m-re

növelték. A saroktámpillérekkel megerősített új hajószakasz nyugati homlokzata elé torony épült, melynek északnyugati és délnyugati sarkát szintén átlós állású sarokpillérek támasztják.

A 106 cm vastag gótikus falak falazóanyaga eltér a románkori épületrészekétől, amennyiben a helyi gömbkövek mellett barnászvörös, lyukacsos szerkezetű tufát is felhasználtak.

A gótikus átépítés során a románkori hajószakasz északkeleti sarkához és a szentély északkeleti oldalához egy-egy támpillér épült, melyek a szentély beboltozásával függtek össze.

A szentélyrész feltárása során rátaláltunk az 1802-es bontáskor egy darabban lezuhant szentélyboltozatra, melyet zömmel téglából, valamint kisebb, lapos kövekből raktak. A téglák között másodlagosan felhasznált, törött idomtéglaikat, köztük későrománkori, hengertagos idomtéglaikat is találtunk. Ez utóbbiak valószínűleg az elbontott románkori nyugati kapuból származnak.

Egy további megfigyelésünk a gótikus bővítés korának meghatározásához segít közelebb. A szentély padlóján, valamint az azt borító omladékrétegben nagy mennyiségű falfestménytöredéket találtunk. A templom bontásakor sajnos a felismerhetetlenségig elpusztított falképről csak annyit állapíthattunk meg, hogy egykor a szentély falát és a diadalív béléletét fedte, és fehér, fekete, szürke, világoskék, okkersárga, rózsaszín, angolvörös színekkel készült, feketével illetve vörössel festett, gótikus minuszkulás feliratokkal. A festésre tapadó mészrétegek arra utalnak, hogy a falképet valamikor — minden bizonnyal már a reformáció után — lemeszelték. A hajóban freskótöredék nem került elő. Ami a vakolatdarabokon megmaradt kis festményrészleteket illeti, egy emberi szem jellegzetes vonalú töredéke, és több, gazdagon gyöngvözött ruhaszegély illetve koronátöredék, továbbá a színezés alapján freskónk szorosan kapcsolódik a felsőboldogfalvi (Hargita m.) ref. templomnak a 15. század első feléből származó falképéhez. Mivel több esetben is megfigyeltük, hogy a festett vakolat fedi a gótikus bővítésnél használt téglákat, a gótikus átépítést a 15. század elejére, első felére határozzuk meg, mint olyan nagy, átfogó renoválást, amelynek utolsó fázisa lehetett a szentélyrész ki-festése.

3. A középkori templom legkésőbbi része a *sekrestye*. Falai utólag épültek a hajó, illetve a szentély északkeleti támpilléréhez. A szabálytalan négyszög alakú, 4×3,50 m-es belméretű építményt a 15. század második felére, esetleg a 16. század elejére keltezzük. Az 1800-as templomleírás már nem említi a sekrestyét. Régészeti megfigyeléseink arra utalnak, hogy a reformáció után feleslegessé vált helyiséget csak a 18. századi nagyjavítás során számolták fel.

4. A gótika építkezései után már csak javításokra, továbbá a belső berendezés megújítására került sor. Újrafalazták az időközben megrepedezett torony északnyugati támpilléret, több szakaszban köpenyfalat raktak a hajó északi fala elé, és téglá-, majd deszkapadlóval burkolták a templom földjét.

A részleteket, az évszázadok változó igényeihez alkalmazkodó öreg templom bővebb élettörténetét csak a további ásatások nyomán rajzolhatjuk meg.

JEGYZETEK

¹ Dávid László: A középkori Udvarhelyszék művészeti emlékei. Bukarest 1981. 328.

² A szentábrahámi unitárius egyházközség levéltára. Az adatokra Jakab Dénes lelkész hívta fel a figyelmet.

³ Uo.

⁴ Maria Dumitrache: Archäologische und baugeschichtliche Forschungen in der Repser Gegend. = Forschungen zur Volks- und Landeskunde 21/1978. 2. 44.

⁵ Dávid i.m. 154.

Dr. ERDŐ JÁNOS

JACOBUS PALAEOLOGUS, AZ ÜLDÖZÖTT ERETNEK

1. A radikális reformáció kiemelkedő, tragikus sorsú képviselője. Személyének és eszmevilágának lényegesebb vonásait kívánjuk a következőkben vázolni.

Élettörténetét¹ hiányosan ismerjük. 1519 körül született Khiosz² szigetén. Apja görög nemzetiségű, Theodor Olimpariosz, kőműves, görög-katolikus, anyja olasz katolikus, Tommasina di Chiavara.³ A katolikus egyház és az inkvizíció irataiban „Giacomo da Chio“ néven szerepel. Humanista hatásra vette fel a „Jacobus Palaeologus“ nevet, azt állítva magáról, hogy az utolsó bizánci császári dinasztia leszármazottja. S bár kortársai közül sokan kétségbe vonták előkelő származását, ő haláláig ragaszkodott felvett nevéhez.

Katolikus nevelésben részesült. Szülei befolyására szerzetes lett a domonkosok rendjében. Bölcséleti és teológiai studiumait a rend ferrarai és genovai iskoláiban, majd a bolognai egyetemen végezte.⁴ Ezt követően 1554—1555-ben a konstantinápolyi domonkos kolostorba került.⁵ A reneszánsz és humanizmus táplálták szellemét és sokirányú tehetségét. Egyéni élete a középkori kötöttségek igájából felszabaduló ember nyugtalanságát, igazság keresését példázza.

Önálló gondolkodása miatt korán összeütközésbe került a katolikus egyházzal. Szabadelvű nézeteiért eretnekséggel vádolták meg, elfogták és eljárást indítottak ellene. Barátai és támogatói segítségével azonban sikerült a hitnyomozó törvényszék börtönéből megszöknie. A római inkvizíció végül is távollétében, 1561. március 5-én eretnekség vádjával halálra ítélte. Az ítéletet „in effigie“ végrehajtották, képmását irataival együtt máglyán elégették.⁶ Élete ettől kezdve, nem érezvén magát sehol biztonságban, csupa menekülés és vándorlás. Olaszországból először Franciaországba menekült, ahol ismeretséget kötött a reformáció képviselőivel, anélkül azonban, hogy csatlakozott volna egyházukhoz. Ippolito d'Este